Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU
דבר, 23.10.1940, page 5

יהוסף שוארץ*)

(במלאות שבעים וחמש שנים למותו)

ג. קרסל

א.

אחד הפרקים החשובים ביותר בתולדות חקירת ארץ־ישראל — הם, כנודע, ימים אלה מלפני מאה שנה. היה זה זמן־מה לאחר סיורו המקיף והתודר של אדוארד רובינסון בארץ ישראל, סיור שהביא כפרי את ספרו הגדול בן שלושת הכרכים על הטופוגרפיה והגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ ישראל לפי מראה עיני של חוקר ומלומד מודרני. ספר זה, שסלל נתיבה בחקירת הארץ, הן בדרך החקר והן במסקנותיו, פירסם וגידל את שמו של רובינסון, שכן נעשה הוא לעינים משעת הופעתו — לחוקרי תנ"ך, לעוסקים בדברי ימי תקופת המקרא ו„ברית החדשה", ובעיקר היה למורה דרך לכל אלה, שבאו למלאות אחריו בחקר ארץ ישראל.

פירסום עצום זה שזכה בו רובינסון, לא זכה בו חוקר אחר — יהוסף שווארץ, שאף הוא בילה רוב אותם הימים בסיור על פני פינות ומקומות בארץ, ולא שנה אחת כי אם שנים רבות; ובעוד תהלך רובינסון על פני ארץ ישראל עם כתבי הקודש ביד, והקביל לאורם את שראה והעלה מתושבי הארץ, הוסיף שווארץ על גבו את נטל הספרות שלאחר המקרא, שצמחה על אדמת ישראל ושאפה מרוחה. אולם מתוך שפירסם שווארץ את חיבוריו בעברית — לשון שאין חכמי אומות העולם נזקקים לה ביותר — קופח פעלו, ועם זה גם שמו וזכרו.

שלושת העמודים שהקדיש ישראל שווארץ לכתיבת תולדותיו של יהוסף שווארץ בריש תרגומו הגרמני לתבואות הארץ (פפר"מ 1852), הוא ה„סך הכל" הביוגרפי הנמצא על מי שברא תקופה בחקר הארץ בעברית, ושיעור זעום זה גם נמצא משביע את כל אלה, שכתבו תולדותיו (א. מ. לונץ בראש הוצאתו של „תבואות הארץ" וכן בלוח ארץ ישראל תרס"א, פרומקין־ריבלין ב„תולדות חכמי ירושלים" חלק ג', שמואל קליין ז"ל בספרו „תולדות חקירת ארץ־ישראל" ועוד), אף שמאמריו, מכתביו וכו', שנתפרסמו בחייו, פזורים זה עשרות בשנים ומתחננים לגואל, כשם שמחברם מחכה למונוגרפיה מפורטת על תולדותיו ודרכו בחקירת הארץ.

אין בכוונת השורות הבאות למלאות חלל ריק זה, כי אם לעורר את הדעת על שיגרת השיכחה וההיסח, הנהוגה לגבי יהוסף שווארץ, שפעלו ראוי ליחס אחר לחלוטין.

ב

יהוסף שווארץ נולד בי"ז חשון תקס"ה 22.10.1804 בפלאסס שבבאואריה. הוא קיבל, כדרך כל ילדי ישראל בגרמניה בימים ההם, חינוך תורני מובהק בצירוף חנוך חולוני בבית מדרש למורים בקולברג, שסיים בו חוק לימודיו בהיותו בן שבע עשרה. נטיה, שהיתה בו ללימודים, הוליכתו אחר כך לאחיו הגדול ממנו — חיים שווארץ, שביקר אז את האוניברסיטה שבווירצבורג. אחיו זה, שהיתה לו השפעה מרובה על דרכו של שוארץ בעתיד, סייע לו בהרבה בדרך השתלמותו זו, והוקלה השתדלות זו ביותר לאחר שהכירו הפרופיסורים בטיב כשרונותיו של תלמיד זה.

כיצד עבר עליו ה„בשרון לארץ ישראל", שהחל לפעם בו כבר באותם הימים — קשה לדעת. אנו ודאי לא נקבל את הסברו של בן אחיו, כותב תולדותיו, שקשר את געגועיו והתענינותו בארץ־ישראל בנטיה מיסתורית־רליגיוזית, אולם עובדה היא, שכל התענינותו היתה כוונה למקצועות־לימודים, שקשר מיוחד להם לידיעת הארץ ולחקירתה, ועוד ב־1829 חיבר מפת ארץ ישראל, שזכתה זמן מה לאחר הופעתה עוד לשתי הוצאות.

נטיה זו לארץ־ישראל — שהתבטאה בחיבור מפות ובלימוד חכמת „גלילות ארץ", ודאי שלא יכלה לעורר עורדין בחוג המשפחה, אולם משגברה אותה שאיפה, עד כדי עזיבת המערב והליכה לירושלים, תוקפו עליו הפצרות בני המשפחה, שהבטיחו למצוא לו באירופה — כר נרחב ואפיק מתאים לכשרונותיו המרובים, ובלבד שיגמל מרעיון זה. כרגיל, לא הועילו ההפצרות וההבטחות, והוא נפרד ממשפחתו, ובדרך טלטולים מרובים עלה, בי"ג ניסן תקצ"ג (2.4.1833) על חוף יפו.

ג

בירושלים נמצאה אז מעין „קולוניה" קטנה של עולי גרמניה. מהנודעים שבהם היה ר' משה זקש, מי שנודע אחר כך כעסקן רב־פעלים למען חידוש ישוב האשכנזים בארץ־ישראל, נצטרף אחר כך ר' אליעזר ברגמן מווירצבורג, שהיה אף הוא מראשי קהילת האשכנזים (הוא עלה זמן קצר לאחר עליתו של שווארץ). יהוסף שווארץ נתקבל בסבר פנים יפות, וביחוד האיר לו פנים ר' שמריהו לוריא ממוהילב, שעלה קצת לפניו עם משפחתו ועם הון עצום לארץ־ישראל, אלא שחזר אחר שנים מועטות לרוסיה (הוא היה חותנו של ר' יחיאל מיכל פינס. ראה עליו: אליעזר ריבלין ב„ציון", מאסף, ספר ה', ויש להוסיף עליו דברי ל. א. פרנקל בספרו „נאך יארוזאלאם"[1], עמ' 175־176, „המגיד" 1865, עמ' 27 ועוד).

עוד מימיו הראשונים לעליתו לא הסיח שווארץ דעתו מן המטרה העיקרית, שלשמה עלה לארץ־ישראל, היינו לחקור מתוך הסתכלות והתבוננות עצמית — את ארץ־ישראל, יישובה ותולדותיה, אז כפי שהוא מעיד על עצמו „ומיום שזכיתי שבת בארץ הקדושה, והוא מי"ג לחודש ניסן שנת תקצ"ג, שמתי לבי ועיני על כל עניני הארץ על מעמדה, איכותה, מהותה, כמותה מועמד וקורות יושביה" (מהקדמתו לספרו „תבואות השמש"). ואכן, הרבה מספר על ימיו הראשונים של שווארץ בארץ־ישראל — המיסיונר ניקולייסון (בכתב העת האנגלי של המיסיון, שהופיע בלונדון), ובעיקר על יגיעתו הרבה באסיפת חומר על הטופוגרפיה והגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ־ישראל, ושהוא מסייע לו, לניקולייסון, בליקוט חומר מתוך מקורות יוניים והלניסטיים (ידידות זו לא היתה קלה ביותר באטמוספירה הירושלמית באותם הימים. ואף לאחר שנים, כשפרסם שווארץ דברים חריפים נגד המיסיון הירושלמי בכלל ונגד ניקולייסון בפרט, הוא מדגיש את ידידותו הרבה שבינו לבין ניקולייסון).

כעשר שנים צבר ואסף שווארץ חומר עצום ורב על ארץ ישראל מתוך נסיעותיו וסיוריו המרובים בארץ־ישראל — מכאן, ומתוך התעמקותו בספרות העברית העתיקה מכאן, עד שמצא את עצמו מוכשר וראוי להגיש את כל שאסף, בצורה מעובדת, לפני הרבים.

אחיו ר' חיים שווארץ שנבחר בינתיים לרב בעיר הירבאן Huerben, כשם שהתענין באחיו הצעיר ממנו — בילדותו, כך לא פסק מלעקוב אחריו ולשקוד על גורלו ומצבו משעה שעלה לארץ־ישראל. מתוך דברי יהוסף שווארץ לאחר שנים אנו שומעים, כי בחליפת המכתבים שביניהם היה פונה אליו אחיו שבגולה „— — אמור אמרנו, כי שם איש ממדינתנו אשר על ידו נדע כל מעמד ועניין הארץ, כי יש לאל ידו לכתוב ולדרוש ולחבר. ועתה זמן רב כי זכית לשבת בארץ הקדושה ושאלתנו לא באה ותקותנו לא נתת, עתה קום הטעמנו מפרי תבונתך ומתבור את ידיעתך — —". הוא לא היה מסרב להם. „כי גם אני ידעתי אהבת הארץ אשר בלב יהודי בגולה אחינו יושבי הגולה דורשי ציון וירושלים, כי נכספה וגם כלתה נפשם לחצרות ד', עורגים וצמאים לבית האם ולחדר הורתם כילד לחיק אמו ולזרועי אביו, ואף כי אין לאל ידם לבוא ולהשתחות בחצרות ד', לפחות ישמעו וידעו את הארץ הטובה הזאת — —". והיה נוהג לשלוח לאחיו שבגולה גרמנית מכתבים ואיגרות, בהם ניתנו תיאורים מפורטים מחיי הישוב היהודי בארץ־ישראל באותם הימים. המכתבים היו כתובים עברית וחיים שווארץ נוהג היה לתרגמם לגרמנית ולפרסם אותם בעתונות הגרמנית־היהודית שבגרמניה.

במכתבו מב"ג אייר תקצ"ז, שנתפרסם ב„ציטשריפט פיר ידישא־טהאָלאָגיאַ" של גייגר (כרך ד', נעתק „לאוריאַנט" 1840; ל„סינאנאָגא" של אדלר חלק א', ל„מורגנלנד" של הנוצרי — פריוזאַרק ועוד). הוא מזכיר מכתבו הקודם, שעניינו תיאור מפורט על הרעש בצפת בשנת תקצ"ז ומוסר שם בפרטות מרובה על סדרי המועדים והתפילות בין יהודי ירושלים על כל עדותיה, מנהגי אבל, על מטעי אתרוגים בארץ־ישראל ועוד. תיאורים דומים חוזרים גם במכתבו השני, שנתפרסם אף הוא בתרגום גרמני, ב„אוריאַנט" 1841 (אף הוא נעתק לכמה וכמה מקומות, ובין השאר גם לעברית על ידי קלמן שולמן).

מכתבים אלה — לצורך השעה היו, ומשראה שאזני הגולה קשובות לחדדים מארץ־ישראל, פנה בחשון תר"ב על ידי אחיו, בכרוז מפורט לכל שוחרי ארץ־ישראל בגולה, בו הוא מפרט את חיבוריו ועניניהם, וכדרך מחברים עברים מימים ימימה ביקש אף הוא — חתומים (פראנומאראנטאן).

ה

הרוצה לראות, עד מה לא היתה חקירת הארץ בעברית בגדר „סחורה" עוברת לסוחר במחנה העברים, אין לו אלא לילך ולקרוא בכרוזים אלה, שנתפרסמו בגרמנית, עברית ובגרמנית באותיות עבריות. על עמלו הרבה במשך שנים באסיפת חומר ולבנים לבנין חקר ארץ־ישראל ההיסטורית, אין הוא מספר אלא בדרך אגב ובהבלעה שבהבלעה. בעיקר הוא פונה שם לחכמים ומודיע להם, כי נתן את לבו „לדרוש ולתור בחכמת התכונה" מנעוריו, וזכה „להשיג מקור חכמה זו עד היסוד בה", ובכדי שיעריכו חשיבות מחקריו בעניני תכונה, הרי הוא מוסיף כי עלה בידו בעזרת חדירה מלאה לתוך תוכה של חכמה זו — לפרש היטב „שפוני קדמוניות מחכמי הש"ס בבלי וירושלמי". ומאחר שגמר בלבו, לאחר הפצרות מרובות של ידידיו, לפרסם מעניינים אלה בדפוס, החליט „ליסד ולחבר בו גם שארי דברים יקירי ערך, אשר זכיתי לאסוף ולכנוס משך ימי מגורי על אדמת הקודש". בפירוט חיבוריו הבא בזה, בא בראש — החיבור על עניני תכונה, ואחריו „חידושי תורה לבאר כמה פסוקים בתנ"ך ומאמרים שונים בש"ס קשי ההבנה". ועל ספרו, שבגללו נעשה יהוסף שוארץ למה שנעשה, אינו מודיע אלא במלים ספורות, כי יבואו בו „דברים שונים השוים לכל נפש, ובפרט בכל עניני ארץ הקדושה, איכותה, מהותה, כמותה וקורות יושביה למן היום הוסדה עד עתה". יותר מאשר לחיבור זה זוכה לפירוט ספר אחר, שבו יבואו „דברים יקרים משמחי לב, ועוד עניינים שונים נעימים לנפש — — ולמען יתענג בהם כל איש — — אף אם לא זכה לאורח זו תורה — — — לכן כתבתי — — בלשון אשכנזי" ובמודעה הגרמנית באותיות עבריות מפורש, כי חיבור זה הנועד להמון־העם יהא בדרך חליפת מכתבים ויכונה בשם „עת לבכות ועת לשחוק" — —". מכאן, שעניני תכונה — לחכמים, עניינים משעשעים — להמוני העם ובלשונו, הספר על ארץ ישראל כאילו יוצא דופן הוא, הן מכאן והן מכאן. ברם, אין זו אלא בבואה נאמנה של דמות הקורא והקהל העברים מאותם הימים, ואליו התאים יהוסף שווארץ את פרי חכמתו. אולם מה עשה שר ההיסטוריה. הוא נטל את ספרו על התכונה והטילו לתהום הנשיה, עד שגם חוקרים מובהקים של חכמת התכונה בישראל לא שמו לבם אליו, וכן אירע לספרו שנועד להמוני עם ושהכיל שמועות ואגדות שונות, שנשאר בגדר של קוריוז גרידא (החיבור נדפס בהמשכים ב„אלגמיינע ציטונג דאס יודענטומס", 1850־51 והחלק ממנו נכנס לתרגום האנגלי והגרמני של „תבואות הארץ" והופיע לאחר מותו של שווארץ בקונטרס מיוחד — בגרמנית באותיות עבריות), לעומת זה נודע יהוסף שווארץ כמחבר הספר „תבואות הארץ" וכחלוץ חקירת הארץ בעברית בזמן החדש, ועל ידי ספר, שפחות מכל קיוה ממנו.

ו

בשעה שהופיעו מודעות אלו (בחשון תר"ב, נדפסו ב„אוריאַנט" 1842, עמ' 9, וב„אלגאַמיינאַ ציטונג דאָס יודענטומס" 1842, עמ' 162־163) החל שווארץ לטפל בהדפסת חיבוריו, וביחוד שנוסד בימים ההם בית דפוס בירושלים על ידי המדפיס הנודע ר' ישראל ב"ק לאחר שנחרב בית דפוסו בצפת (על ראשיתו של דפוס זה יש לעיין במאמרו החשוב של א. טויבר ב„מזרח ומערב" כרך ג') קשה היה בתנאי בית דפוס זה להדפיס ספרים הכוללים עניני תכונה וגיאוגרפיה, המצריכים כנודע ציורים, לוחות וכדומה. כמה וכמה פעמים מספר שווארץ על „הדפוס אשר הוקם פה עיר הקודש", כי „לא בשלמות הוא, ואי אפשר לי לצייר ציורים, אשר יבוקשו להבין דברי העמוקים (וזה מלאכת הליטהאָגראפהיע אשר לא נמצאה בארץ)", לא להזכיר את הקושי בחיבור ספרו מדע באין ספרי שימוש ומכשירי עבודה הנחוצים לחיבורים מעין אלה.

„ואל תשית עלי חטאת קורא ידידי, אם לא תמצא כל דבר ודבר בתכלית השלימות, כי לא נושבת הארץ הזאת ולא נמצאים בה לא כלי הבטה ולא כלי המידה והמשקל וכל הדברים ההכרחיים לחוקרי ודורשי החכמות, וגם לא ספרי חכמי העמים להעתיקם מהם איזהו ליקוטים ולא כתבתי כי אם מה שנשאר בזכרוני מילדותי בעת אשר עסקתי בספריהם — — —". עם כל זה יצא בשנת תר"ג ספרו „תבואות השמש", המדבר בעניני תכונה, שהקדים לו „הסכמה" המדברת בשבח הספר ה„חכם באשי" דאז ר' חיים אברהם גאגין, ובשנת ת"ה — הספר „תבואות הארץ" בן שני החלקים.

החלק הראשון הנקרא „מהות איכות וכמות הארץ" מדבר בשבעת פרקיו על גבולות הארץ ותחומיה. הימים, הנהרות, ההרים והעמקים, חלוקת הארץ לשבטים, עבר־הירדן המזרחי והדרומי, ביאורי שמות שונים של עמים ומקומות הנזכרים „בתנ"ך ובדברי חז"ל", ומקדיש את הפרק האחרון — השביעי — המכונה „חצר הפנימית", לתאור טופוגרפי מפורט של ירושלים. לחלק זה — נספח מיוחד בשם „תוצאות הארץ", שבארבעת פרקיו מדובר על החי, הצומח, הדומם ואקלימה של ארץ־ישראל. חלק ב' הנקרא „מעשה הארץ" הוא „דברי הימים למלכי וליושבי הארץ מזמן חורבן הבית" עד שנת תר"ה, ובסופו שלשה ערכים טופוגרפיים־היסטוריים על חברון צפת וטבריה.

הספר נדפס, כאמור, בשנת תר"ה, ומתוך שלא הופץ כראוי באירופה, ונשאר מיקרי המציאות, הדפיסו שנית בלבוב לאחר עשרים שנה (תרכ"ה) — יוסף כהן־צדק. בשלישית הוציאו רא"מ לונץ (ירושלים תר"ס), שהוסיף — פרט להערותיו המרובות והמשך תולדות ארץ־ישראל משנת תר"ה עד ימינו אלה — גם חלק מהעניינים הנוגעים לחקר הגיאוגרפיה של א"י והמפוזר בספריו האחרים של יהוסף שווארץ, וכן מפתחות מפורטים בסוף הספר. שאר ספריו האחרים של שווארץ — לא נדפסו עוד משעת הופעתם עד היום.

ז.

לא היה „תבואות הארץ" הספר העברי הראשון על ארץ־ישראל. קדמו לו: שלמה לוינזון ב„מחקרי ארץ" (וינה 1819), שהוא מעין אנציקלופדיה לשמות המקומות הנזכרים במקרא; יעקב קפלן ממינסק „בארץ קדומים" (ב' חלקים וילנא 1839) שהוא עבוד חדש של „מחקרי ארץ"; אף שמשון הלוי בלוך הקדיש ב„שבילי עולם" בחלק „אסיא" מקום ניכר לארץ־ישראל. אולם צא וראה, מה בינם לבין יהוסף שווארץ. מדרכו של לוינזון היה לתור ולדרוש אחרי שמות המקומות בארץ־ישראל, בעיקר על זכרונם במקרא, ובמקום שאי אפשר היה להסתייע בהמשך העניין והסיפור, נעזר „מספרי נכבדי העמים ללשונות שונות אשר התאמצו לחקור אחר הדברים האלה בתבונה ובדעת", ולעתים רחוקות הוסיף נופך־מה בתלמודים ובמדרשים. יעקב קפלן, שבעיבודו גדל ספרו של לוינזון עד לשיעור כפול, הוסיף, אמנם, שמות חדשים, ואף בספרות התלמודית נסתייע יותר מלוינזון, אולם בעיקר גדל היקפו של הספר על ידי מלוגו של גנזים ש„נפל במקרה לידו ויהי לו לעינים" (מדברי מ. א. גינצבורג). לא כן יהוסף שווארץ, שכתב על עצמו „והנה אכתוב אשר ראיתי בעיני והלכתי ועליתי ההרה וירדתי העמק וחקרתי ודרשתי היטב בעמל ובטורח", והריהו פוסק על כל היושבים בארצות חוץ ועוסקים בחקירה ובדרישה על הלכות טופוגרפיות בארץ־ישראל, כי „כל דבריהם לפי אומד הדעת ועל ידי זה מפרשים לפעמים היפך האמת והמציאות" כי „מי שלא ראה את המציאות אי אפשר לו להגיע לתכלית המבוקש". לאמור הבדל כאן בין שמועה לראיה, ובחקר הארץ על פי ראיה קיים „תבואות הארץ" בחזקת ספר ראשון בעברית בזמן החדש.

ראוי להראות כאן, כי כשם שהגיע לוינזון ל„מחקרי ארץ" מתוך נימוק כי „להבין נועם חמדת מליצות רבות בספרי הקודש, יכשר לדעת את טבע ארץ כנען ותבונתה לחלקיה, כי הנביאים ומשוררי הקודש לקחו לרוב דמיונות ומשלים מהדברים אשר נראו להם יום יום בארץ מולדתם — — — לקחת מהמה דמיונות ומשלים נכבדים כאשר יראה כל קורא במליצותיהם", לאמור ידיעת הא"י בכל שממחישה היא את טבע הארץ שממנו לקוח המשל בה במידה מתעלה השגב של הנמשל, ועל כן כה רבה החשיבות להבנת המליצה העברית, כך גם ידיעת הארץ היא לו, לשווארץ לא תכלית לעצמה כי אם התועלת שבה, בפירוש הרבה פסוקים ומאמרי חז"ל „כי לא הידיעה לבדה היא התכלית, כי אם התועלת היוצאת מהידיעה ההיא — — לדעת ולהבין בה מקראי קודש, לשון חכמינו הראשונים חכמי הש"ס והמדרשים, כי מה בצע לנו כי ידענו שתכונת מי גיחון העליון היא הנקודה הגבוהה בין מזרח למערב בירושלים אם לא ידענו כי בזה יבואר כונת מקרא קודש — —". וכך הוא מביא דוגמאות להראות, עד מה מתפרשים מקומות קשי ההבנה בעזרת ידיעת הארץ, ועל כן מה גדלה ויקרה היא חקירה ודרישה זו.

ח.

ראינו, במה גדול היה יתרונו של שווארץ משאר החכמים העברים לפניו ובימיו, שעסקו בחקר הארץ. אולם לגבי חכמי אומות העולם, שנהרו באותם הימים בהמוניהם לארץ־ישראל, ופירסמו תוצאות סיוריהם לרוב — בטל כמובן אותו יתרון. ואף על פי כן נלחם שווארץ כל ימיו בחכמי הגויים, שאומנותם חקירת ארץ־ישראל. מלומדים אלה לא הצטינו, כנודע, בידיעות מרובות בעברית, בקיאותם בספרי המקרא יותר משבאה להם מתוך קריאה במקור, נבעה מתוך התרגומים, ומובן ממילא שהספרות התלמודית היתה לפניהם במעין חתום ועל כן נעלם מהם כל החומר הנמצא שם על הטופוגרפיה של ארץ־ישראל. שווארץ מספר בעצמו „העידו בפני חכמי העמים אשר באו ממרחקים הנה לחקור ולתור את כל הארץ, והראיתי להם באותות ובמופתים כי ימששו כעור באפלה אם לא יזכו לדעת ג"כ דברי חכז"ל, ויאמרו לי: כן דברת — — —". דוגמא מובהקת לדרכם של חכמי הגויים בחקירת ארץ־ישראל הראה שווארץ בנספח מיוחד לתרגום הגרמני מספרו „תבואות הארץ", המכוון נגד ספרו של המלומד הנוצרי ק. ראומאַר על ארץ־ישראל. ספר זה, שיצאו לו מוניטין בשעתו בכולל בקרבו סיכום נאה ומשובח מכל מה שנתחדש בגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ־ישראל, זכה עוד במהדורתו השניה לבקורת חריפה וקטלנית מאת יום־טוב ליפמן צונץ (בראש מאמרו על אשתורי הפרחי), שהראה בדוגמאות מרובות בורותו הרבה של המחבר במקורות העבריים, שבהם זלזל ביותר באותו ספר, ושעל כן שיבש כמה וכמה הלכות כרוגרות. ראומאַר לא שם לבו לבקורת זו, ומשהופיעה המהדורה השלישית מספרו וחזר שם על שבושיו, הטיל שווא־ץ על עצמו להראות בפעם השנית, לאן מובילה דרך זו של חקר הארץ, כשמתעלמים בכוונה תחילה ממקורות עבריים, תוך כדי בקורת זו גלגל שווארץ חובה גם על רובינסון. שספרו נתקבל באורים ותומים לכל מלומדי העולם, בשעה שלדעתו לא סיפקה לו לרובינסון העת הקצרה ששהה בארץ ישראל, לחקור עד היסוד את כל בעיותיה הטופוגרפיות; נוסף לכך לא היו ידיעותיו בעברית ובערבית מרובות ביותר.

אי אימון זה לחכמי הגויים במקצוע חקירת ארץ־ישראל הוא גם שהביא את שווארץ, שיקרא קריאה גדולה לחכמי בני ישראל, שיתמסרו למקצוע זה „למה נחלתינו לזרים? ועל מה אבדה ארץ? בושני מאד כי עזבנו ארץ — — הנה מוכח שגם ידיעת הארץ מעלה וזכות היא — —". הוא שכאב כאב זה, הוא גם שביקש וניסה בכל יכלתו עליו, לגאול את ידיעת הארץ מידי הגויים ומידי לשונות נכריות.

הספר „תבואות הארץ" נתקבל יפה, עדות לכך המאמרים הנלהבים, שנתפרסמו לשבחו בשעת ההופעה ולאחריה, וכן היתה השפעתו מרובה וביחוד על כל אלה, שכתבו על עניינים דומים בעברית (על „ערך מלין" של שי"ר ועוד). בשנת 1850 תורגם הספר לאנגלית על ידי הרב יצחק ליסאַר, אחד מגדולי המשפיעים ביהדות אמריקה באותם הימים, וב־1852 הופיע התרגום הגרמני שנעשה על ידי אחיו הנזכר, חיים שווארץ, בעזרת בנו ישראל שווארץ (ישראל שווא־ץ שהיה רב במקומות שונים ובסוף ימיו בקלן היה גם סופר עברי מובהק והשתתף בין השאר גם ב„השחר", במותו נתפרסם עליו נקרולוג ב„השחר" הששי עמ' 291־292 כתוב בידי פרץ סמולנסקין).

בכללו של דבר, היתה הצלחה לספר זה, אך ראוי שלא נתעלם גם מדברי הבקורת השלילית עליו.

מן המבקרים לשלילה ראוי להזכיר את המלומד הנוצרי טיטוס טובלאַר, שביקר את ארץ־ישראל ארבע פעמים, ופירסם מונוגרפיות חשובות על הטופוגרפיה של ירושלים וסביבותיה. בביקוריו בירושלים נעזר לא מעט ביהוסף שווארץ, והוא גם מזכיר את עזרתו זו בספרו „דענק בלעטטער אויס יערוזאַלעם" ועוד, אולם בבואו לדבר בספרו הביבליוגרפי על ארץ־ישראל (ליפסיא 1867) על יהוסף שווארץ וספרו „תבואות הארץ", אומר הוא עליו, שהוא אינו אלא בבחינת ערימה, שבקושי אפשר לבור מתוכה דברים של ערך, ואף מעליהם יש לנער תחילה יפה יפה את האבק. וכן הוא מדבר על תפיסתו החד־צדדית ה„תלמודית" של שווא־ץ, שהביאה אותו לזלזל בזכויותיהם של חכמים נוצרים, ואף שמתיימר בידיעת הערבית, אין ידיעותיו בערבית בגדר ידיעות הראויות לשמן, וכדומה. מחכמים עברים קטרג עליו ביחוד יוסף צבי פאַליטשינעצקי בספרו האנציקלופדי „קיאו מקרא" (ז'יטאמיר תרל"ד) — שהוא אחד הספרים החשובים בחקירת ארץ־ישראל בעברית: „וגם ר' יוסף שווארץ אשר ישב בארץ ימים ושנים, גם הוא הולך תועה לפעמים ברוב מקומות „בארץ — — — כי בשמעו שם איזה מקום יוצא מפי ערבי אחד ונדמה לו שהשם הזה דומה להשם בלשון עברית, עד מהרה יחרוץ משפטו כי הוא זה. — — — וגם מסתפק אני אם עבר וראה את כל הארץ כולה לארכה ולרחבה, כי ההוצאה מרובה והדרכים מסוכנים מפני הפראים — — וכן נראה מספרו „דאס היילינע לאנד" (התרגום הגרמני ל„תבואות הארץ") שרוב דבריו העתיק גם הוא מספרים אחרים, לכן מה שידע ידע ומה שלא ידע העתיק מלין מפיהם וכו' (עמ' 54־55). ועוד ראוי להזכיר את ר' יצחק גולדהאר, שספרו „אדמת קודש" (ירושלים תרע"ג) מוקדש רובו ככולו לסתור מסקנותיו של „בעל תבואות הארץ".

י.

שווארץ לא היה איש היושב באהלה של תורה בלבד, הרבה יש לספר עליו ובפעולותיו הצבוריות והישוביות. הוא היה מראשי העומדים בראש כולל „הו"ד" („הולנד־דייטשלאנד"), ואף נשלח בשנת 1849 לאמריקה לארגן שם פעולת־סיוע לארץ־ישראל. יחד עמו נסע גם צדוק לוי, אף הוא אישיות חשובה בימיו בישוב האשכנזי בארץ־ישראל (הוא היה חותנו של משה זאקס הנזכר ונקרא בפי ל. א. פרנקל ה„רוטשילד הירושלמי").

באמריקה נתקבל שווארץ בכבוד ובחיבה רבה, וביחוד הרבה לטפל בו ובפירסומו — יצחק ליסאַר, שתרגם בימי ביקורו של שוארץ באמריקה את „תבואות הארץ" לאנגלית. בירחון האנגלי „אוקסידנט" שהופיע בניו־יורק בעריכת ליסאר נתפרסם גם הקול־קורא של שווארץ לישוב היהודי באמריקה, שהוא כאחת התעודות החשובות ביותר בפרשת יחסה של יהדות אמריקה לארץ־ישראל. (הקול קורא נתפרסם ב„אוקסידנט" כרך 7, 1850־1851 עמ' 345 — 348).

אין כאן המקום לדבר, ולו אף בקצרה על שליחות זו, על עמדתו בפולמוס החריף, שפרץ בשנות הארבעים בין שד"רים א"יים ובני בריתם באירופה לבין הירשל לאַהרן וראשי ה„פקידים והאמרכלים" באמשטרדאם, על יחסו למשה זאקס ושליחותו לאירופה וכן על עמדתו למפעלו של חוזי דוד בבנין בתי המחסה בירושלים ואחרון אחרון — על תפקידו בשליחותו של ל. א. פרנקל לארץ־ישראל לשם יסוד בית ספר למל (שווארץ עמד להתמנות כמנהל בית הספר אלא מפני עמדתו הציבורית הסתלק מכך). כל אלה פרשיות חשובות הן בחיי יהוסף שווארץ ולא פחות בתולדות הישוב היהודי בארץ־ישראל במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה וראוי שיעמדו עליהן בפרוטרוט. אנו רק נציין ששווארץ השתדל כל ימיו להישאר „נייטראלי" בחיכוכים ובסכסוכים השונים, שלא חסרו כל השנים. מבחינה זו אופייניים הם דבריו הנמצאים במכתבו לר' אליהו גוטמאכר (נתפרסם ב„המגיד") „— — — גדרתי בעדי מעת שבתי בקודש לבלתי התערב בכל העניינים הנעשים בארץ — — — ואני עומד פה בין החלקים הנפרדים אלה מאלה, כוללים עדות כתות, כנקודת המרכז לקו הסובב, מרחק שוה מכל צד — — — ובזה עזרני ד' בחסדו עד כה, כי ראיתי מנוחה כי טוב, לשבת בעמק בית רחוב רחבה מני ים והרחוקה אני מצידונים (צר צדרים) ודבר אין לי עם אדם, שוקט ובוטח — —".

י"א

בשובו מאמריקה ביקר אצל בני משפחתו, שלא ראהו שנים רבות, ובשבתו שם נתפרסם תרגומו הגרמני ל„תבואות הארץ" (1852) וכן הוציא בימים ההם קונטרס גרמני, הכולל השגות קשות על ספרו של ש. י. ראפאפורט (שי"ר) „ערך מלין" („רעצענזיאן איבער ערך מלין" דעס ש. ראפאפארט... וינה 1853. 24 עמודים) שעיקר ההשגה היא על שלא הקפיד ביותר בהזכרת הדברים בשם אומרם, היינו — „תבואות הארץ".

בארץ־ישראל הוציא עוד את ספרו „דברי יוסף" (תרכ"א) הכולל „פרי תבואה", שהוא מעין אנציקלופדיה קטנה לשמות מקומות בארץ־ישראל, ונספח לו — ה„פרדס", שעניינו ביאורים לעניינים שונים. בתרכ"ב הופיע החלק האחרון מ„דברי יוסף", הכולל שאלות ותשובות שנשאל במשך שנים רבות מאישים שונים בארץ־ישראל ובחוץ־לארץ. ספר זה חשוב ביותר מבחינה תרבותית־היסטורית, נוסף למחקרים הטופוגרפיים, הנמצאים פזורים פה־כאן (למשל על טבריה וסביבותיה, יפו, ירושלים ועוד).

במות יהוסף שווארץ (כט' שבט תרכ"ה) נערכה לו הלויה מפוארת, שתיאוריה אפשר לקרוא ב„הלבנון" ב' מס' 82 — 83 מאת ז. ה. ן (הוא בנימין זאב הלוי ספיר בנו של יעקב ספיר), ב„נויציט" (1865 עמ' 140) ועוד; וכן נתפרסמו עליו נקרולוגים בכל העתונות הישראלית, שבכולם הודגשה האבידה הרבה לחקירת הארץ בעברית.

י"ב

נסיים במה שפתחנו, כי יש לעורר על הצורך במונוגרפיה על יהוסף שווארץ, שתספר במפורט את תולדותיו, דרכו ופעולותיו בשדה חקירת ארץ ישראל, ועיסוקו בצרכי צבור. כנסת־ישראל שבגרמניה, העשירה כנודע במונוגרפיות על אישיה ודבריה יותר מכל גולה אחרת, הסיחה את דעתה מבנה זה, שהלך ממולדתו, לשונה וחכמתה. על כן מן הראוי כי את שפגמה גרמניה תתקן — ארץ־ישראל, שלמענה קודש היה פעלו המדעי. אין עתה השעה כשרה ועשויה לכך, אולם תקוה בלב כי בוא תבוא.

---

*) קיצור וסיכום של פרק, מתוך חיבור מקיף על „חקר הארץ בעברית", ועל כן לא הובא חלק גדול של מראי־המקומות שנועד לכאן.

[1] התרגום העברי של מגדל בר"י שטרן „ירושלימה", אינו מדויק בכל הצורך, וקשה להשתמש בו.